

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

КРАСНОЩОК ІННА ПЕТРІВНА

УДК 371.124

ОСОБИСТІСНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України, м. Кіровоград

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Радул Валерій Вікторович, Кіровоградський
державний педагогічний університет імені Володимира
Винниченка,
завідуючий кафедрою педагогіки, м.Кіровоград.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Коберник Олександр Миколайович, Уманський
державний педагогічний університет імені Павла
Тичини, професор кафедри педагогіки, м.Умань.

кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник Болгаріна Валентина Сергіївна, Інститут проблем
виховання АПН України, завідуюча
лабораторією педагогічної соціології, м. Київ

Провідна установа: Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки
України, м. Кривий Ріг

Захист відбудеться “25” березня 2003 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розісланий “21” лютого 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П.Пустовіт

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні соціально-педагогічні орієнтири вітчизняної системи вищої педагогічної освіти передбачають якісне підвищення соціально-професійної підготовки вчителя. Найважливішою соціальною функцією вищої педагогічної школи в цьому зв'язку постає функція формування особистості гуманістичного типу, справжнього інтелігента, здатного не тільки професійно, але і творчо й цілісно підходити до розв'язання завдань соціального й фахового змісту.

У руслі державних концептуальних підходів щодо мети освіти та виховання найбільш універсальною, на наш погляд, є концепція особистісно орієнтованої освіти (І.Д.Бех, С.У.Гончаренко, І.А.Зязюн, О.Л.Кононко, Н.Г.Ничкало, О.Я.Савченко, О.В.Сухомлинська та інші).

Зважаючи на це, школа розглядається нами як опосередкована ланка в системі “культура – соціум”, а її розвиток є умовою самореалізації нації, економіки, культури.

Зазначене вище дає змогу констатувати, що розв'язання проблем педагогічної професійної освіти в кінцевому підсумку залежить від якісних показників формування соціально-професійних цінностей та інтересів майбутнього вчителя, що лежать в основі його ставлення до власного професійного зростання, потреби у неперервній освіті й творчій особистісній самореалізації. Отже, особистісна самореалізація майбутнього вчителя обов'язково містить його активну життєву позицію й може ефективно формуватися лише в тісному взаємозв'язку виховання та самовиховання, в постійному прагненні самої особистості до досягнення вищих рівнів саморозвитку.

Відповідно до наших підходів критеріальними характеристиками особистісної самореалізації майбутнього вчителя є його соціальне самовизначення та соціальна активність, а визначальними ознаками – самоактуалізація, самоствердження та самовираження.

Дослідження окремих аспектів соціального самовизначення особистості здійснювали В.Л.Лебедева, В.А.Матусевич, Г.П.Ніков, В.Ф.Сафін та інші.

Дослідженням проблем формування різних аспектів соціальної активності особистості займалися К.О.Абульханова-Славська, В.С.Бакіров, Т.О.Ільїна, Т.М.Мальковська, В.О.Сластенін, Н.В.Кічук та інші.

Означене вище, а також наявність суперечностей у підходах щодо ролі, місця, значення та специфіки діяльності педагога в суспільстві дає нам підстави констатувати, що особистісна самореалізація майбутнього вчителя є саме такою його характеристикою, яка забезпечує інтенсивне соціально-професійне функціонування. Таке припущення вимагає як теоретичного обґрунтування, так й експериментальної перевірки. Ця обставина й зумовила вибір теми дисертації “Особистісна самореалізація майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до плану роботи кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка “Організаційно-педагогічні умови соціально-професійної підготовки вчительських кадрів”. Автором досліджено аспект особистісної самореалізації в навчально-виховному середовищі педагогічного університету (протокол №2 від 16 вересня 1999 року), а також узгоджена на засіданні бюро Ради з координації досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 2 від 26 лютого 2002 року).

Об'єкт дослідження — процес особистісної самореалізації майбутніх учителів.

Предмет дослідження — педагогічні умови ефективного становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі педагогічного університету.

Мета дослідження – виходячи із завдань виховання сучасного вчителя та процесу формування його особистісних якостей, визначити й обґрунтувати напрямки найбільш ефективного впливу різних видів навчально-виховної діяльності на динаміку перебігу становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя.

В основу дослідження покладена гіпотеза: становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя буде ефективним, якщо реалізовуватимуться такі умови:

- залучення студентів до активної участі в мікросередовищі їхньої життєдіяльності;
- взаємозв'язок становлення особистісної самореалізації та педагогічної культури майбутнього вчителя;
- організація діяльності педагогічного закладу спрямована на формування інтересу студентів до науково-дослідної роботи.

Для досягнення мети й перевірки висунутої гіпотези сформульовані такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати й визначити сутність поняття "особистісна самореалізація майбутнього вчителя".
2. Розробити критерії оцінювання рівня становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя у навчально-виховній діяльності, експериментально перевірити ці критерії.
3. Визначити педагогічні умови та провести їхню дослідно-експериментальну перевірку стосовно ефективного становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя.
4. Розробити та апробувати методичні рекомендації щодо становлення особистісної самореалізації студентів у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу.

Методологічною основою дослідження є концепція соціальної, діяльніснотворчої сутності особистості, взаємозв'язку її соціального й професійного розвитку. Методологічною базою дослідження є положення філософської, психологічної та педагогічної науки про принципи соціодетермінізму людської діяльності. Важливим аспектом методологічного обґрунтування дослідження стали положення соціальної та психолого-педагогічної науки щодо творчих потенцій суб'єкта, а також концептуальні ідеї системного підходу до осмислення сутності особистісної самореалізації студентів – майбутніх учителів та умов ефективного їхнього становлення.

Методи дослідження:

а) теоретичного рівня: аналіз, синтез, порівняння й узагальнення наукової літератури з педагогіки, психології, філософії, побудова теоретичної моделі; синтез емпіричного матеріалу, класифікація, дедукція, індукція, моделювання;

б) емпіричного рівня: діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, соціометричні методи); обсерваційні методи (пряме, побічне, включене спостереження, безпосереднє й опосередковане); прогностичні методи (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик, моделювання, екстраполяції, шкалування, ранжування тощо);

експериментальні методи; праксиметричні методи (аналіз навчально-виховної діяльності, професіографічний аналіз).

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Для порівняння експериментальних діагностичних результатів також частково використовувалися дані інших досліджень і часткові показники розвитку особистісної самореалізації студентів Черкаського державного університету та Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Дослідження проводилося поетапно.

Перший етап (1995 – 1996 рр.). Визначалася наукова проблема, здійснювався аналіз досвіду формування та становлення особистісної самореалізації студентів в умовах Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Другий етап (1996 – 1998 рр.) пов'язаний з аналізом спеціальних досліджень та проведенням діагностики становлення особистісної самореалізації студентів, яка спрямовувалася на розкриття причинно-наслідкових зв'язків та багатогранних залежностей. На цьому етапі також були виокремлені показники, розроблено зміст критеріїв та рівнів розвитку особистісної самореалізації. Проаналізовані педагогічні умови ефективного розвитку складових особистісної самореалізації студентів – майбутніх учителів.

Третій етап (1999 – 2001 рр.). Експериментальна перевірка оптимальності системи роботи педагогічного університету з ефективного розвитку особистісної самореалізації майбутніх учителів та апробація розроблених методичних рекомендацій щодо цього.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: визначено сутність, зміст та структуру особистісної самореалізації майбутнього вчителя; встановлено закономірності становлення особистісної самореалізації студентів – майбутніх учителів.

Теоретичне значення дослідження полягає у:

- визначенні сутнісних характеристик поняття особистісна самореалізація майбутнього вчителя;
- обґрунтуванні та розробці критеріїв і рівнів особистісної самореалізації студентів – майбутніх педагогів;
- створенні моделі становлення особистісної самореалізації студентів у вищому педагогічному навчальному закладі.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що:

- запропонована методика залучення студентів до різноманітних видів навчально-виховної діяльності дає змогу підвищувати ефективність становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів в умовах окремого навчального закладу;
- розроблено методику діагностики становлення особистісної самореалізації студентів у вищому педагогічному навчальному закладі;
- розроблені методичні поради керівникам навчальних закладів, викладачам, студентським громадським організаціям з питань залучення майбутніх учителів до різних видів діяльності з метою розвитку їхньої особистісної самореалізації.

Вірогідність дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, застосуванням методів, адекватних предмету, меті й завданням дослідження, кількісним та якісним аналізом експериментального матеріалу, репрезентативністю вибірки, результатами експериментальної роботи, можливістю

відтворення експериментів, зіставленням отриманих даних з результатами інших досліджень.

Особистий внесок пошукувача в одержанні результатів полягає в обґрунтуванні концептуальних ідей про взаємовплив соціальних і професійних якостей майбутнього вчителя; розробці системи заходів, які доцільно застосовувати в організації навчально-виховного процесу для ефективного становлення особистісної самореалізації студентів – майбутніх педагогів.

На захист виносяться:

- концепція становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя у навчально-виховному середовищі, яка передбачає якісне зростання його особистості;
- критерії та рівні становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя;
- педагогічні умови та результати дослідно-експериментальної роботи щодо особливостей становлення особистісної самореалізації студентів – майбутніх педагогів.

Апробація та впровадження результатів дослідження проводилися в процесі експериментальної роботи, яка здійснювалася особисто дослідником та за його сприянням – викладачами та представниками громадських студентських організацій Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 36 від 05.09.2002 р.).

Основні положення й результати дослідження висвітлювалися на наукових конференціях (Кіровоград, 1998, 1999; Київ, 1998; Миколаїв, 2001; Ізмаїл, 2001).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях і наукових конференціях кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка та кафедри теорії і історії педагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося у підготовці спеціальних програм з проблеми розвитку складових самореалізації для студентів педагогічних навчальних закладів, розробкою системи занять з їхнім методичним обґрунтуванням для викладачів та студентів Кіровоградського педуніверситету.

Публікації. Результати дослідження й висновки дисертації розкрито в 11 публікаціях автора, з них 8 є одноосібними, в тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАКом України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (279 найменувань). Загальний обсяг дисертації 212 сторінок. Основний текст викладено на 192 сторінках, він містить 3 таблиці, 16 рисунків (на 19 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми й ступінь її дослідження, визначено об'єкт, предмет, мета і завдання, формулюється гіпотеза, визначається наукова новизна, теоретична й практична значущість, вірогідність, апробація та впровадження результатів дослідження, особистий внесок здобувача. Окреслені етапи експериментальної частини дослідження, її база та публікації.

У першому розділі “Особистісна самореалізація як наукова проблема” проаналізовано стан проблеми, що досліджується в психолого-педагогічній літературі й практиці роботи вищих педагогічних навчальних закладів, розроблено зміст критеріїв та рівні становлення особистісної самореалізації, подана методика діагностики цього утворення.

Результати здійсненого аналізу проблеми уможливили констатувати, що на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки єдність свідомості й діяльності, заломлення зовнішнього через внутрішнє зливаються з особистісним підходом. Суть цього підходу полягає в тому, що діяльність, внутрішнє і зовнішнє опосередковуються особистістю. Для пояснення цього підходу ми використовували дослідження К.А.Абульханової-Славської, Л.І.Анциферової, А.А.Бодальова, А.В.Запорожця, В.П.Зінченко, О.А.Конопкіна, С.Л.Рубінштейна, В.Д.Шадрикова та інших. Це дає широкі можливості для об’єктивного пізнання самого суб’єкта, його цілепокладань, самопізнання, саморегуляції. У зв’язку з цим акцентується увага на поставленій проблемі в контексті розгляду таких питань, як суб’єкт діяльності, самосвідомість суб’єкта, проблема “Я”.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці розуміння особистості як суб’єкта пов’язується з поняттям “самовизначення особистості” й розуміється як індивідуальна реалізація особистістю соціальної детермінації. У процесі цієї реалізації особистість здійснює дії, вчинки, “об’єктивізує свою суб’єктність”. Про це йдеться у працях Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, Е.В.Ільєнкова, О.М.Леонтьєва та інших.

Доведено, що особистісну самореалізацію майбутнього вчителя доцільно розуміти, як усвідомлення і співвіднесення зовнішніх впливів та вимог з комплексом внутрішніх умов особистості: “хочу”, “можу”, “маю”, “потрібно”, де творча можливість і готовність передусім належать до здатності майбутнього вчителя “робити себе” через і за допомогою спілкування й активної діяльності, котрі виступають як вияв самосвідомості в цілепокладанні, саморегуляції і самореалізації. Саме ці процеси поряд із самооцінкою є відносно самостійними актами самосвідомості. Ось чому саме внутрішні умови особистості “хочу”, “можу”, “маю”, “потрібно”, взаємодетермінуючись виступають як спонукальні, спрямовальні одиниці самоактуалізації, самоствердження та самовираження майбутнього вчителя.

У дослідженні на основі врахування ідей Г.М.Андрєєвої, В.Г.Афанасьєва, І.Е.Бекешкіної, І.Д.Бєха, Л.П.Буєвої, І.А.Зязюна, В.А.Малахова, В.В.Радула, В.В.Століна, В.Е.Чудновського та інших ми виокремлюємо таку форму активності особистості, як самотворення, що здійснюється через самопізнання і саморегуляцію, формування суб’єктом себе як особистості, яка самореалізується. Ця форма активності особистості визначається як психологічний аспект самореалізації.

Обґрунтовано, що особистісна самореалізація майбутнього вчителя обов’язково передбачає його активну життєву позицію й може ефективно формуватися лише в тісному взаємозв’язку виховання та самовиховання, в активному постійному прагненні самої особистості до швидшого досягнення вищих рівнів самореалізації, у потребі в саморозвиткові.

Показано, що поняття “особистісна самореалізація” фіксує стан розвитку “соціальності” особистості майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів. Межа кожної із названих сфер особистісної самореалізації умовна і її можна виокремити тільки на рівні теоретичного аналізу. Тобто особистісна самореалізація майбутнього вчителя знаходить свій вияв у двох

умовних станах – як рівень розвитку самоствердження особистості і як умова самоствердження. У процесі розвитку особистості майбутнього вчителя відбувається перетин цих характеристик особистості, й на емпіричному рівні вивчення становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя має зв'язок із дослідженням особливостей соціально-професійної діяльності.

Значущість конкретної особистості майбутнього вчителя визначається її реальними соціальними зв'язками із мікросередовищем і можливостями середовища задовольняти внутрішнє прагнення студента до поглиблення й розширення цих зв'язків. Ці ідеї розкриваються у працях І.Д.Беха, О.Л.Кононко, В.М.Мясищева, А.В.Петровського, О.В.Шорохової, В.О.Ядова та інших. Це можливо на основі того, що особистість студента є незамкненим у собі утворенням, а складною, відкритою зовні системою, яка охоплює деякі компоненти внутрішнього світу людини й зовнішнього соціального середовища тією мірою, якою вона залишається в структурі особистості. Звідси, соціальній природі особистості майбутнього вчителя відповідає особистісна самореалізація як здатність до соціально-професійної дії.

Запропоновано авторський варіант діагностики формування складових особистісної самореалізації майбутнього вчителя. В її основу покладено такі показники: 1) різноманітність складу соціально-професійних груп, що беруть участь у прогнозуванні та плануванні майбутнього стану явища; 2) сукупність можливих змін соціально-професійного стану; 3) переваги реалізації відповідного варіанта розвитку педагогічних процесів і подій; 4) різноманітність форм вияву закономірностей як вірогідних фактів; 5) врахування рішень, що відтворюють основні аспекти функціонування й розвитку соціальних об'єктів у їхніх взаємозв'язках.

Вивчення особистісної самореалізації майбутнього вчителя ґрунтується на результатах аналізу залежності розвитку особистості від реалізованого педагогічного впливу, його змісту й методів впливу з урахуванням дії факторів соціального середовища.

У другому розділі “Педагогічні умови ефективного становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя” нами доведено, що особистісна самореалізація вчителя – не одномоментний акт, а процес, який стимулює розвиток особистості протягом всього її життєвого шляху, тобто самореалізуючись, особистість вчителя розвивається.

Обґрунтовано, що особистісна самореалізація майбутнього вчителя – складний психосоціальний механізм, за допомогою якого він реалізує прагнення до цілеспрямованої взаємодії з соціальним середовищем, з найближчим безпосереднім оточенням.

Показано, що самореалізація має змістовні зв'язки з іншими утвореннями особистості, в тому числі з рівнем домагань, який є основою відповідальності суб'єкта. Для розуміння особливостей вияву особистісної самореалізації майбутнього вчителя в дослідженні пропонується кілька рівнів становлення особистісної самореалізації. Аналіз особистісної самореалізації за певним рівнем її становлення не означає констатувати наявність чи відсутність у студента прагнення до самоактуалізації, самоствердження та самовираження.

У дослідженні особистісної самореалізації майбутнього вчителя ми також розглядали якісний зміст критеріїв особистісної самореалізації майбутнього вчителя на основі видів участі студента в основних сферах його життєдіяльності:

Соціальне самовизначення:

- інтерес до оволодіння професією вчителя;
- докладання потенційних можливостей для досягнення зумовленої мети;
- розкриття особистісних спроможностей;
- вибір подальшої життєвої та професійної перспективи;
- сприймання себе та інших у соціально-професійному контексті середовища життєдіяльності.

Соціальна активність:

- прагнення до активного вияву самореалізації;
- виконання покладених обов'язків;
- прагнення до лідерства;
- розвиток особистісних якостей;
- суб'єктивна активність у середовищі життєдіяльності.

Нами виділено три рівні становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя.

Перший рівень – репродуктивний. Зміст цього рівня становить ознайомлення студента із особливостями та специфікою педагогічної діяльності, співвіднесення себе із оточенням, відтворення навчального матеріалу на рівні знання чи незнання. У межі цього рівня потрапляє хоч би одне із значень індексів соціальне самовизначення чи активності. Числові значення проміжку від 1,6 до 2,5.

Другий рівень – соціально й професійно зорієнтований. Пояснюється особливостями формування професійного світогляду, участю студента в громадській діяльності, виробленням у структурі особистості професійних умінь та навичок. Переваги має соціальне самовизначення студента. Числові значення проміжку 2,51 – 4,0.

Третій рівень – проблемний. Числовий проміжок – 4,01–5,0. Студенти, що потрапляють до цього проміжку, усвідомлюють себе як майбутнього вчителя й відповідно до цього самоідентифікують себе.

Поведінка студента зумовлена його досвідом, який, у свою чергу, утворюється під впливом оточуючого середовища. Звідси випливає, що дослідження оточуючого середовища необхідне як для розуміння якісних змін особистості студентів, так і цілісної особистості взагалі, тим більше, що середовище складається із інших індивідів, організованих у групи, тобто суспільства, й характерного способу життя цієї групи, тобто культури. Тому більшість стереотипів поведінки зумовлені взаємодією людини із суспільством та культурою.

Під мікросередовищем ми розуміємо елемент соціального середовища загалом, що охоплює безпосереднє оточення студента, надає вирішальний вплив на формування і розвиток його особистості. Під впливом активності особистості середовище змінюється, перетворюється, і в процесі цих перетворень змінюється сама особистість. А це, на нашу думку, досягається за умови створення позитивної виховної атмосфери в педагогічному навчальному закладі, в основі якої є культурологічний зміст. Така атмосфера й створює соціально-професійне середовище життєдіяльності майбутнього вчителя. Адже саме середовище чинить вирішальний вплив на становлення особистісної самореалізації студентів на основі усвідомлення ними значення своєї професійної діяльності, свого призначення, прагнення жити у взаємодії із оточенням, здатних до активних дій у довкіллі.

Дослідження процесу розвитку особистості майбутнього вчителя у мікросередовищі його життєдіяльності показують, що середовище має значні можливості і як засіб індивідуальної свідомості суспільних ідеалів і цінностей, колективістської психології, і як інструмент індивідуального розвитку особистості майбутнього вчителя. На основі цього ми можемо зробити висновок, що творчий розвиток кожного студента необхідний для розвитку самого колективу, його стану. А рівень становлення особистісної самореалізації таким чином — не лише стимул для вдосконалення індивідуальності особистості, але певною мірою результат удосконалення діяльності інших особистостей мікросередовища життєдіяльності. При переході особистості студентів від нижчого рівня особистісної самореалізації до вищого змінюються рівні співвідношення особистості та середовища.

У соціально-педагогічному аспекті культуру доцільно розглядати як специфічно людський “спосіб діяльності”, а також як технологію її реалізації, тобто як і яким чином людина реалізує свою діяльну сутність. За такого розуміння проблеми культуру можна розглядати як похідну від діяльності. Вона охоплює не тільки те, що створює людина, але й те, як вона створює, тобто способи її діяльності.

У дослідженні педагогічна культура майбутнього вчителя розглядається нами водночас розгалуженою системою культури, виступає мірою реалізації особистісних спроможностей студента у всіх видах його діяльності. Завдяки педагогічній культурі здійснюється трансляція знань, наявних моделей світу, звичаїв спільноти, членом якої є відповідна особистість.

В основі педагогічної культури як фактора розвитку особистісної самореалізації майбутнього вчителя лежить цілісне уявлення про педагогічну дійсність, в епіцентрі якої перебуває особистість дитини.

Педагогічну культуру ми розглядаємо також і як основоположну характеристику особистісної самореалізації майбутнього вчителя, діяльності і педагогічного спілкування. Вона реалізується як динамічна система педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності й особистих досягнень учителя у створенні зразків педагогічної практики. Її показниками є гуманістична педагогічна позиція вчителя стосовно дітей і його здатність бути вихователем; психолого-педагогічна компетентність й розвинене педагогічне мислення; знання навчального предмета й володіння педагогічними технологіями; досвід творчої діяльності; уміння обґрунтувати власну педагогічну діяльність; здатність розробити авторський освітній проект; культура професійної поведінки тощо.

Педагогічна культура ефективно впливає на інтенсивність вияву особистісної самореалізації майбутнього вчителя. Водночас педагогічна культура забезпечує зв'язок і спілкування між вихователями та вихованцями, обмін результатами їхньої духовно-практичної діяльності.

Основне поле діяльності вчителя як вихователя — у створенні культурного середовища розвитку особистості дитини, наданні їй допомоги у виборі свого місця в культурі суспільства (вибір цінностей, середовища життєдіяльності й способів культурної самореалізації). Для здійснення цього завдання необхідний педагог нового типу — з високим рівнем власної самореалізації, здатний ввести дитину в культуру, навчити її бачити, відчувати, думати, забезпечити корекцію її індивідуального розвитку, допомогти пристосуватися до життя і здійснювати акти творчої самореалізації і життєвого самовизначення.

Науково-дослідне вміння майбутнього учителя може розглядатися або як явище, або ж як властивість явища. Аналіз використання поняття науково-дослідне вміння показує, що воно застосовується як категорія властивості (якості) явища. Становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя засобами науково-дослідної діяльності передбачає, зокрема, підготовку вчителя, який би міг творчо використовувати закони педагогіки та психології у навчанні й вихованні дітей. Тому студенти повинні не просто запам'ятовувати схеми, варіанти вирішення різних педагогічних ситуацій, а вміти творчо використовувати досвід своїх попередників, наукові теорії, знаходити правильний розв'язок множини освітніх завдань. Така ситуація потребує від учителя вміння бачити особливості розвитку своїх учнів, враховувати їх у своїй діяльності, виявляти й розвивати у вихованців позитивні нахили й здібності, допомагати долати негативні впливи.

Структура професійної діяльності змінюється з особистісним зростанням спеціаліста, де становлення особистісної самореалізації майбутнього учителя стимулює прогресивні перетворення професійної діяльності, поглиблення уявлення про неї. Саморозуміння розглядається нами як необхідний показник процесу розвитку самосвідомості, за допомогою чого майбутній фахівець пізнає зміст своєї професійної життєдіяльності, реально будує або перебудовує образ самого себе, аналізує свій ціннісний світ, реалізує діяльність самопізнання, самовизначення, тобто самостверджувальну діяльність.

У третьому розділі “Дослідно-експериментальні результати роботи щодо становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя” показані результати дослідно-експериментальної роботи щодо становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі педагогічного університету. Наявність різниці в інтервальних значеннях індексів особистісної самореалізації свідчить про те, що активна взаємодія із мікросередовищем життєдіяльності для майбутніх учителів слугує чинником їхнього цілісного соціально-професійного розвитку, моделює зміни в структурі особистості. На цій основі у студентів виникають та розвиваються особистісні детермінанти індивідуального стилю спілкування та поведінки.

Студенти експериментальної групи в результаті взаємодії із мікросередовищем життєдіяльності формують у структурі своїх соціально-професійних якостей такі їхні специфічні особливості, як опосередкований безперервний синтез власної поведінки, особистісне самозбереження, виживання в умовах впливу багатьох чинників тощо. Така ситуація сприяє тому, що відбувається не тільки розширення горизонту планування, а й глибока концентуальна особистісна зміна світобачення.

Соціальні взаємодії студентів експериментальної групи характеризується різновекторністю, багатоманітністю, зворотністю взаємозв'язків, які ефективно впливають на розвиток самореалізації особистості.

Зміст та рівень розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя визначається змістом його педагогічної діяльності. Чим змістовнішою за обсягом, характером є педагогічна діяльність, тим багатограннішою, різноманітнішою є взаємодія, тобто педагогічна діяльність визначає межі та способи взаємодії. Професійна педагогічна діяльність учителя формує й вимоги до здійснення взаємодії, які зумовлюють рівні розвитку його педагогічної культури.

Доведено, що, розвиваючи складові особистісної самореалізації засобами педагогічної культури, в особистості майбутнього вчителя започатковується тенденція зростання свідомих творчих ініціатив у всіх сферах діяльності та спілкування; здатність

раннього залучення дітей до творчості; прагнення фахівців до вдосконалення протягом усього життя; розширення каналів та сфер спілкування між людьми і насамперед духовного міжособистісного спілкування й обміну світоглядними й етичними цінностями.

Науково-дослідна робота для вчителя є тим виявом його самореалізації, де реально втілюються знання, набуті безпосередньо в навчально-виховному процесі та здобуті опосередковано, але які обов'язково пройшли практичну перевірку, а також способи діяльності (уміння та навички), творчі процедури, орієнтації на цінності, звички й стереотипи, норми поведінки й відносини, стійкі емоційні та вольові якості.

Узагальнене значення індексів особистісної самореалізації студентів експериментальних та контрольних груп подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнене значення індексів особистісної самореалізації експериментальних та контрольних груп студентів (в абс.вел.)

Умови	Експериментальна група	Контрольна група
Активна взаємодія із мікросередовищем життєдіяльності	3,87	2,32
Володіння педагогічною культурою	4,23	3,18
Участь у науково-дослідній роботі	3,73	2,27

Різноманітні механізми передачі й засвоєння досвіду: знання передаються на комунікативній основі в результаті спільної діяльності, цілісні орієнтації, у ході духовного спілкування та цілеспрямованого виховання, уміння та навички – в процесі спільної практичної діяльності.

Доведено, що різниця в інтервальних значеннях індексів особистісної самореалізації вказує на те, що оволодіння майбутніми вчителями науково-дослідними вміннями є ефективним засобом соціально-професійної підготовки майбутнього вчителя у педагогічному університеті.

Для експериментальної та контрольної груп соціальне самовизначення особистості розвивається практично однаковими темпами. Зумовлена ситуація є нормальним явищем з огляду на те, що як, показано вище, значна частина студентів по-різному оцінює необхідність залучення до науково-дослідної роботи. Практично всі студенти є професійно зорієнтованими та такими, що професійно самовизначилися. Відповідно здійснення особистісної самореалізації для майбутніх учителів відбувається через іншу складову (критерій).

Перевірено, що для групи студентів, які беруть участь у науково-дослідній роботі, особистісна самореалізація ефективно розвивається на основі розвитку їхньої соціальної активності. Соціальна активність для групи названих студентів є провідним критерієм особистісної самореалізації.

Яким би не був учитель, як би добре не знав свій предмет, але якщо він не зумів викликати й організувати власну творчу діяльність учнів, змістовне й розумне їхнє спілкування та комунікативну взаємодію з ними, значного успіху він не досягне.

Отже, одним із актуальних завдань сучасної школи, реалізація якого цілком покладається на плечі вчителя є організація самостійної й активної творчої діяльності учнів. Як підтверджують результати дослідження, саме за допомогою розвитку власної творчості щодо функціональних обов'язків в науково-дослідній діяльності майбутній учитель зможе реалізувати це завдання. А для цього він і повинен бути не тільки професійно, але передусім особистісно готовий до самореалізації в педагогічній діяльності.

У висновках дисертації подані результати теоретичного аналізу й дослідно-експериментальної роботи.

1. Здійснений психолого-педагогічний аналіз категорії особистісна самореалізація особистості. Показано, що самореалізацію доцільно розуміти, як усвідомлення і співвіднесення зовнішніх впливів та вимог з комплексом внутрішніх умов особистості: “хочу”, “можу”, “маю”, “потрібно”. Усвідомлення співвіднесення названих компонентів і прийняття на їхній основі життєво важливих рішень та втілення їх у життя ми вважаємо найсуттєвішою характеристикою самореалізації особистості як суб'єкта життєдіяльності.

2. Обґрунтовано, що особистісна самореалізація майбутнього вчителя обов'язково містить його активну життєву позицію й може ефективно формуватися лише в тісному взаємозв'язку виховання та самовиховання, в активному постійному прагненні самої особистості до швидшого досягнення вищих рівнів самореалізації, у потребі в саморозвиткові.

Показано, що поняття особистісна самореалізація фіксує стан розвитку “соціальності” особистості майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів. Тобто особистісна самореалізація майбутнього вчителя знаходить свій вияв у двох умовних станах – як рівень розвитку самоутвердження особистості і як умова самоутвердження.

3. Запропоновано авторський варіант діагностики становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя. В її основу покладено такі показники: 1)різноманітність складу соціально-професійних груп, що беруть участь у прогнозуванні та плануванні майбутнього стану явища; 2)сукупність можливих змін соціально-професійного стану; 3)переваги реалізації відповідного варіанта розвитку педагогічних процесів і подій; 4)різноманітність форм вияву закономірностей як вірогідних фактів; 5)врахування рішень, що відтворюють основні аспекти функціонування й розвитку соціальних об'єктів у їхніх взаємозв'язках.

4. Доведено, що вивчення особистісної самореалізації майбутнього вчителя ґрунтується на результатах аналізу залежності розвитку особистості від реалізованого педагогічного впливу його змісту й методів з урахуванням дії факторів соціального середовища.

5. Виділено три рівні становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя. В основі виділення рівнів є кількісні та якісні їхні характеристики.

Перший рівень – репродуктивний.

Другий рівень – соціально й професійно зорієнтований.

Третій рівень – проблемний.

6. Дослідження процесу розвитку особистості майбутнього вчителя у мікросередовищі його життєдіяльності показують, що середовище володіє значними можливостями і як засіб індивідуальної свідомості суспільних ідеалів і цінностей, колективістської психології, і як інструмент індивідуального розвитку особистості майбутнього вчителя. Творчий розвиток кожного студента необхідний для розвитку самого колективу, його стану, рівень особистісної самореалізації таким чином — не лише стимул для вдосконалення індивідуальності особистості, але певною мірою результат удосконалення діяльності інших особистостей.

7. В основі педагогічної культури як фактора становлення особистісної самореалізації майбутнього вчителя лежить цілісне уявлення про педагогічну дійсність, в епіцентрі якої перебуває особистість дитини. Зміст цього фактора полягає в особливому ціннісному ставленні вчителя до дитинства як унікального, неповторного періоду людського життя і кожної дитячої особистості як самоцінності.

8. Науково-дослідне вміння майбутнього учителя може розглядатися або як явище, або ж як властивість явища. Аналіз використання поняття науково-дослідне вміння показує, що воно застосовується як категорія властивості (якості) явища.

Обґрунтовано, що творча робота студентів педагогічно ефективна тоді, коли доцільна з погляду її корисної цінності, суспільної значущості. Пряма мета творчості, що здатна стимулювати активну діяльність людини, полягає у самоствердженні способом створення матеріальних і духовних цінностей. Опосередкована, власне педагогічна мета, полягає у тому, щоб у процесі доцільної корисної діяльності вихованців розвивати їхні сутнісні сили, здатність здобувати й використовувати знання.

9. У педагогічному експерименті апробовані конкретні рекомендації щодо становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів у певних видах діяльності. Для їхньої реалізації адміністраціям навчальних закладів необхідно:

- створювати умови для активної взаємодії із середовищем життєдіяльності, що для майбутніх учителів слугує чинником їхнього цілісного соціально-професійного розвитку, моделює зміни в структурі особистості;

- розвивати в організації навчально-виховного процесу ідеї педагогічної культури, започатковуючи тенденції зростання свідомих творчих ініціатив у всіх сферах діяльності та спілкування;

- організовувати навчально-виховний процес у педагогічному університеті так, щоб він сприяв розвитку соціальної активності як провідного критерію самореалізації засобами участі студентів у науково-дослідній діяльності. За такої умови високий рівень педагогічної творчості сприяє зростанню статусу педагогічної професії у структурі соціально-професійного розвитку.

Перспективу розвитку теми нашого дослідження ми вбачаємо у застосуванні особистісної самореалізації як ефективного засобу процесу гуманізації у структурі особистісного зростання фахівця.

Основні положення дисертації розкрито у таких
публікаціях автора

1. Краснощок І.П. Роль і місце самореалізації особистості майбутнього вчителя в процесі його професійної підготовки // Збірник наукових праць. — Том 13. — Серія: Педагогіка. — Миколаїв: Видавництво МФ НаУКМА, 2001. — 112 с. — С. 82 — 87.

2. Краснощок І.П. Мікросередовище життєдіяльності студента – фактор формування його самореалізації // Наукові записки. – Випуск 39. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – 203 с. – С. 45 – 49.

3. Краснощок І.П. Особливості розвитку самореалізації майбутнього вчителя засобами розвитку середовища // Наукові записки. – Випуск 41. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2002. – 170 с. – С. 87 – 92.

4. Краснощок І.П. Науково-дослідна робота студентів – умова розвитку їх соціально-педагогічних умінь // Наукові записки. – Випуск 6. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця: РВВ ДП “Державна картографічна фабрика”, 2002. – 230 с. – С. 141 – 145.

5. Краснощок І.П. Педагогічна культура як умова формування соціальної самореалізації майбутнього вчителя // Наукові праці. – Випуск 1. – Серія: Педагогічні науки. – Миколаїв, 2001. – 158 с. – С. 116 – 123.

6. Краснощок І.П. Науково-дослідна діяльність як фактор формування соціальної самореалізації майбутнього вчителя // Рідна школа. – 2002. – №6. – С.15–18.

7. Краснощок І.П. Роль і місце самореалізації особистості майбутнього вчителя у процесі його професійної підготовки // Збірник статей до традиційної IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв. Видавництво МФ НаУКМА, 2002. – 336 с. – С. 121 – 131.

8. Краснощок І.П. Дослідження соціальної самореалізації майбутнього вчителя. Навчальний посібник. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ Імекс ЛТД, 2002. – 44 с.

9. Соціально-професійне становлення особистості: [Монографія] /В.В.Радул, О.В.Михайлов, І.П.Краснощок, В.А.Кушнір/ За редакцією В.В.Радула. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛТД”, 2002. – 263 с. (авторських 3.0 аркуші).

10. Радул В.В., Краснощок І.П. Лист опитування експертів щодо характеристик самореалізації особистості майбутнього вчителя. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛТД”, 2001. – 2 с.

11. Радул В.В., Краснощок І.П. Самооцінка майбутнього вчителя щодо визначення рівня розвитку соціальної самореалізації. – Кіровоград. Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс ЛТД”, 2001. – 6 с.

АНОТАЦІЯ

Краснощок І.П. Особистісна самореалізація майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2003 р.

Дисертація присвячена актуальній проблемі становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів в навчально-виховному середовищі педагогічного університету. Обґрунтовано зміст, структуру та досліджено ефективні умови розвитку цього явища. Доведено, що особистісна самореалізація – це поняття, яке фіксує стан розвитку “соціальності” особистості майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів. Зазначено, що поступовий розвиток особистісної самореалізації майбутніх учителів досягається за рахунок активної їхньої включеності в середовище педагогічного університету.

На основі теоретичних узагальнень та в результаті експериментальної роботи обґрунтовано та запропоновано рівні становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів.

Встановлено найбільш ефективні види діяльності стосовно розвитку особистісної самореалізації студентів педагогічного університету в мікросередовищі їхньої життєдіяльності, формуванні педагогічної культури та в умовах участі у науково-дослідній роботі.

Педагогічний експеримент підтвердив ефективність запропонованих умов становлення особистісної самореалізації майбутніх учителів у навчально-виховному середовищі.

Ключові слова: особистісна самореалізація, соціальний розвиток, соціалізація, виховання, становлення, критерії, особистість, рівні, педагогічні умови.

АННОТАЦІЯ

Краснощок И.П. Личностная самореализация будущего учителя в учебно-воспитательной среде педагогического университета. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2003 г.

Диссертация содержит исследование теоретических и экспериментальных закономерностей влияния разнообразных факторов учебно-воспитательной среды педагогического университета на личностную самореализацию будущего учителя. Исходя из системного и целостного подхода к изучению педагогических явлений, раскрыты сущность, структура, функции, критерии, показатели и уровни личностной самореализации будущего учителя.

В диссертации личностная самореализация рассматривается как осмысление и соотношения внешних влияний и требований с комплексом внутренних условий “хочу”, “могу”, “имею”, “необходимо”. Осмысление и соотношения названных компонентов и принятие на их основе жизненно важных решений и воплощение их в жизнь и есть самой существенной характеристикой самореализации личности как субъекта жизнедеятельности.

Обосновано, что личностная самореализация будущего учителя обязательно включает его активную жизненную позицию и может эффективно формироваться только в тесной взаимосвязи воспитания и самовоспитания, в активном стремлении самой личности к скорейшему достижению более высоких уровней самореализации, потребности в саморазвитии.

Выделены особенности личностной самореализации будущего учителя в процессе его профессиональной подготовки. Самой существенной из них есть выбор соответствующего стиля жизни, сделанный на основании осмысленного содержания профессиональной жизнедеятельности.

Обосновано, что наличие разницы интервальных значений индексов личностной самореализации показывает, что активное взаимодействие с микросредой жизнедеятельности будущих учителей есть условием целостного социально-профессионального развития, моделирует изменения в структуре личности. На основании этого у студентов возникают и развиваются личные детерминанты индивидуального стиля общения и поведения. Социальные взаимодействия студентов экспериментальной группы

характеризуются разновекторностью, многоликостью, обратимостью взаимосвязей, которые эффективно влияют на развитие личностной самореализации.

Определены критерии личностной самореализации будущего учителя это его социальное самоопределение и социальная активность.

Характеристические проявления – самоутверждение, самоактуализация, самовыражение.

На основании теоретических обобщений и в результате экспериментальной работы в диссертации обоснованы и определены такие уровни развития личностной самореализации будущих учителей: репродуктивный; социально и профессионально сориентированный, проблемный.

В соответствии с проблемой исследования предложена методика диагностирования становления и развития личностной самореализации будущих учителей. Для изучения опыта развития личностной самореализации использовался анализ частотных распределений индексов самоопределения и активности в зависимости от влияния на ее развитие микросреды жизнедеятельности, педагогической культуры и научно-исследовательской деятельности.

Ключевые слова: личностная самореализация, социальное развитие, социализация, воспитание, становление, критерии, личность, уровни, педагогические условия.

ANNOTATION

I.Krasnoschoc. Personal self-realization of a future teacher in the educational environment of a pedagogical university. A manuscript.

Thesis for the candidate degree in pedagogical sciences, speciality 13.00.07 – the theory and methodology of upbringing. – The Institute of Upbringing Problems of the Pedagogical Sciences Academy, Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to an actual problem of a personal future teachers' self-realization in the educational environment of a pedagogical university. The context and the structure are grounded; effective conditions of the development of this phenomenon are investigated.

It is proved that personal self-realization is the notion which fixes the state of development "sociality" of a future professional personality with the help of character, direction of his / her activity on realization of social ideals. The investigation proves that gradual development of personal self-realization of future teachers is achieved due to their active participation in the environment of a pedagogical university.

On the basis of theoretical generalization and as the results of experimental work the levels of development of personal self-realization of future teachers are grounded and suggested.

The most effective kinds of activities as for the development of personal self-realization of pedagogical university students in microsystems of their life, forming of the pedagogical culture and in conditions of their participating in scientific research work are determined.

The pedagogical experiment proved the effectiveness of the suggested conditions of development of personal self-realization of future teachers in the educational environment.

Key words: personal self-realization, social development, socialization, upbringing, development, criteria, personality, levels, pedagogical conditions.